

## РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ОСВІТИ

УДК 37.013.42-058.51-053.5(470+571:4)''1920/1930''

**Олена Козлова**

Сумський державний педагогічний  
університет імені А. С. Макаренка  
ORCID ID 0000-0003-1626-5188

**Ольга Штань**

Сумський державний педагогічний  
університет імені А. С. Макаренка  
ORCID ID 0000-0001-7095-0579  
DOI 10.24139/2312-5993/2018.09/135-145

### ДОСВІД ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ У СРСР ТА ЄВРОПІ У 1920-1930 рр.

*У статті розглядається проблема вивчення соціально-педагогічного явища дитячої безпритульності у 1920-1930 рр. З'ясовано основні групи причин (економічних, соціальних, політичних, психологічних) появи безпритульних дітей в Україні, СРСР та Європі. Проаналізовано вітчизняний та міжнародний досвід подолання масового соціально-педагогічного явища дитячої безпритульності. Здійснено спробу довести, що поява спеціалізованих закладів соціального виховання в досліджуваній період внесла позитивні корективи в подолання явищ безпритульності та бездоглядності дітей.*

**Ключові слова:** безпритульні діти, бездоглядність, досвід подолання дитячої безпритульності, СРСР, Європа, 1920-1930 рр.

**Постановка проблеми.** В умовах сьогодення надзвичайно актуальною є проблема дитячої бездоглядності й безпритульності в Україні, оскільки кількість безпритульних та знедолених дітей за останні чотири роки має тенденції підвищуватись щороку.

Соціальні і політичні зміни, що відбувалися в Україні та світі у 1920-1930 рр. XX ст. зумовили розвиток дитячої безпритульності. Вагоме значення для успішного розв'язання питань у галузі охорони дитинства має вітчизняний та зарубіжний досвід ліквідації масової безпритульності в першій третині XX ст.

**Аналіз актуальних досліджень.** Історичні чинники соціального виховання та безпритульності дітей відображено в наукових працях А. Ільченко, В. Виноградова-Бондаренко, Л. Цибулько, Т. Калуга. Вивченню дитячої безпритульності 1920-1930 рр. присвячено праці науковців А. Зінченко, О. Паращевіна, В. Виноградова-Бондаренко, В. Стремєцька, О. Анатольєва. Аналіз соціального, психологічного, правового та педагогічного контекстів дитячої безпритульності зроблено у процесі

вивчення праць – А. Макаренка, В. Сороки-Росинського, П. Блонського, А. Залкінда, Л. Виготського, В. Куфаєва.

**Метою статті** є визначення причин, вивчення вітчизняної та міжнародної практики щодо шляхів подолання безпритульності дітей у досліджуваний період.

**Методи дослідження.** Для досягнення мети використовувалися конкретно-пошуковий (теоретичний аналіз, синтез, систематизація архівних документів) та логіко-історичний аналіз (здійснення аналізу матеріалів періодичних видань).

**Виклад основного матеріалу.** 1920-1930 рр. відзначені серією явищ, що сприяли порушенню суспільних зв'язків та економічній кризі, призвели до катастрофічного зростання безпритульних дітей, зокрема в Україні. Загально-визнано, що найважливішим чинником, який визначає майбутнє будь-якого суспільства, є його ставлення до дитинства. Неякісне виховання підростаючого покоління починає процес саморуйнування суспільства й держави.

Сучасні науковці до терміна дитячої безпритульності відносять дітей, що залишилися без зв'язку з сім'єю і батьками, які не мають житла й коштів для свого існування. Бездоглядними вважаються діти, які остаточно не пішли з родини, але позбавлені належного контролю та нагляду з боку батьків або осіб, які їх замінюють.

У визначенні терміна «безпритульна дитина» ми дотримуємося широкого тлумачення, включаючи до цієї категорії всіх дітей, які опинилися в аномальній ситуації й позбавлені можливості нормального духовного, психічного і фізичного розвитку, у тому числі тих, що знаходяться разом із батьками. Таке визначення найбільш точно підходить до дітей репресованих батьків, незалежно від того, чи було до них застосовано адміністративне покарання – депортація, трудова мобілізація або ж кримінальне покарання за політичними мотивами. Такі діти в даній статті будуть включатися до числа безпритульних дітей, оскільки, розділивши трагічну долю своїх батьків, вони були позбавлені нормального дитинства. До числа бездоглядних дітей належить частина безпритульних, які мали батьків (одного з батьків) або осіб, які їх заміщають, з ними не підтримували ніяких відносин, але потенційно офіційними органами могли бути спрямовані на їх утримання й виховання. Під безпритульністю розуміється соціальне середовище, у яке потрапляла безпритульна дитина, часто пов'язана з асоціальними явищами (жебрацтвом, крадіжками тощо).

Особливого розмаху дитяча безпритульність в історії людства як особливе соціальне явище набула в першій третині XX століття. Подолання дитячої безпритульності в зазначений період, як загрозливої соціальної аномалії, вимагало невідкладних заходів: матеріально-фінансових, організаційно-правових, соціально психологічних дій з боку державних

органів влади та широкої громадськості. У зв'язку з цим вважаємо за потрібне визначити причини безпритульності дітей.

Як свідчить проведений нами конкретно-історичний аналіз, головними причинами безпритульності в Україні та Європі в 1920-1930 рр. слід вважати:

- 1) економічні (безробіття, післявоєнна розруха, голод 1921-1923 рр.);
- 2) соціальні (соціально-класова політика радянського уряду, масові епідемії);
- 3) політичні (політичні репресії та депортації населення);
- 4) психологічні (початок формування авторитарної політичної системи; несприятливі умови для навчання й виховання дітей).

Усі згадані вище події залишили по собі вщент зруйноване господарство, розвал економіки, безробіття, епідемії і як наслідок – дитяче сирітство та безпритульність.

Проблеми, пов'язані з дитячою безпритульністю, загострилися в багатьох країнах на початку ХХ ст., особливо після першої світової війни. Але вирішувалися вони по-різному. У Західній Європі та США основний акцент в боротьбі з безпритульністю було зроблено на сімейне виховання та громадську благодійність. У 1924 році була прийнята «Женевська Декларація», що мала на меті захистити мільйони дітей, які залишились у надзвичайно важких умовах після Першої світової війни. У 1920 році Еглантайн Джебб, президент фонду «Save the Children» та міжнародний Комітет Червоного Хреста вирішили створити Міжнародний Союз «Save the Children». Дуже швидко відділи цієї міжнародної організації в багатьох країнах світу розпочали активну допомогу дітям, які постраждали після Першої Світової війни.

Загальновідомим є факт, що в Російській імперії дитяча безпритульність на державному рівні вперше була визнана в 1914 році. Програма боротьби з безпритульними дітьми, окреслена царським урядом на Всеросійській нараді 1915 р. щодо догляду дитинства, не виконувалася через брак коштів. Нечисленні державні дитячі будинки були створені лише для немовлят. Дітьми старшого віку піклувалися окремі благодійні товариства, міські управи, земства, приватні особи, які відкривали притулки для нужденного дитинства. До того ж, багато притулків було створено й при монастирях. До революції в Україні діяло кілька десятків таких товариств. Найбільш великими й відомими з них були Римсько-Католицьке благодійне товариство; Дамське благодійне товариство; Товариство подання хворим дітям в Києві тощо. Однак, ці заклади створювалися як благодійні установи соціальної опіки дітей бідноти, які забезпечували лише матеріальне існування дитини, до їх компетенції не входили виховні й освітні функції. Кількість притулків та чисельність дітей у них устанавлювали самі товариства, що в багатьох випадках не відображало реальних потреб допомоги нужденному дитинству (Нагорний, 1995, с. 35).

Неповнолітні правопорушники в Україні, які ще не досягли 14-річного віку, направлялися до виправно-виховних установ, що стали створюватися в останній чверті XIX століття за рахунок благодійних товариств, земств, міських органів самоуправління та окремих громадських організацій.

У ході наукового пошуку встановлено, що перші виправні притулки виникли в Росії після виходу Закону від 5 грудня 1866 року. Означений документ нормував створення державних та приватних виправних притулків для неповнолітніх правопорушників, яким ще не виповнилося 17 років. До виправних шкіл приймалися на поруки діти, яких суд засудив за бродяжництво, проституцію, крадіжки тощо. У 1910 році під впливом західно-європейських зразків Петербурзький з'їзд судів започаткував створення спеціальної, відокремленої системи суду для неповнолітніх. Батьківщиною дитячих судів була Австралія, звідки означена система боротьби з дитячими правопорушеннями перейшла до Америки та Європи. Перший дитячий суд було створено в Росії в 1910 р. у м. Петроград. У 1912 році подібні суди було організовано в Одесі та Москві, згодом у Харкові та інших великих містах України (Футер, 1926, с. 93).

Загальні риси організації та діяльності дитячих судів за кордоном та в Росії в цілому співпадали. Характерною особливістю їх діяльності було застосування заходів педагогічного впливу до неповнолітніх злочинців. Взагалі, дитячі суди мали подвійний характер.

Встановлено, що у грудні 1917 року було створено Відділ з охорони материнства та дитинства, почали відкриватися перші інтернатні установи. Всі притулки, сирітські будинки, колишні кадетські корпуси та інститути шляхетних дівчат були передані Народному комітету освіти й перетворені в дитячі будинки.

У лютому 1919 року при Наркомосвіти була створена Рада захисту дітей під керівництвом А. Луначарського; створювалися республіканські та місцеві Ради захисту дітей (РЗД). В Україні вони з'явилися в березні 1919 року при Наркоматі соціального забезпечення. Очолив республіканську Раду нарком соціального забезпечення М. Зубков. На Раду покладалися завдання забезпечення дитині належних умов фізичного й духовного розвитку, боротьба з дитячою смертністю, нагляд за умовами життя дітей та дитячим харчуванням, боротьба з дитячою безпритульністю, злочинністю, жебрацтвом, охорона материнства тощо.

З'ясовано, що серед форм діяльності Ради захисту дітей найбільш розповсюдженими були пошук приміщень для розташування дитячих будинків, розширення мережі безкоштовних їдалень і контроль за їх діяльністю. З ініціативи та під керівництвом РЗД було проведено «Тижні захисту дітей», «Дні голодних дітей», суботники, під час яких робітники і службовці відпрацьовували дні та перераховували частину заробітної платні на допомогу бездоглядним та безпритульним дітям.

У 1920 р. Народний комісаріат освіти України видав «Декларацію про соціальне виховання дітей», у якій дитячий будинок визнався найкращою формою виховання дітей» (Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей, 1920, с. 3). Декларація вказувала на необхідність виховання дітей у дусі комунізму, трудового виховання, поєднання навчання й виховання в одному процесі. Народний комісаріат освіти УСРР за основу брав не школу, а соціальне виховання, а замість шкіл рекомендував дитячі будинки та дитячі комуни.

У середині 1920-х рр. органи боротьби з безпритульністю приходять до розуміння необхідності боротьби вже не з самою безпритульністю, а з причинами її виникнення. Це призвело до впровадження профілактичних заходів, унаслідок чого вулична безпритульність почала втрачати ознаки масового явища (Зінченко, 2002, с. 8). Під профілактикою безпритульності розуміється боротьба з бездоглядністю, до якої активно залучалася громадськість. Основними формами профілактичної роботи були обстеження умов виховання дітей в сім'ях, стосовно яких надходили повідомлення про порушення прав неповнолітніх або скоєння ними самими правопорушень, виявлення випадків зловживань батьківськими правами. Довгий час істотною проблемою профілактики бездоглядності була відсутність правової бази застосування таких форм влаштування дітей, як усиновлення та опіка. Із сімейних форм піклування активно використовувався лише патронат (Анатольєва, 2009, с. 173). Зауважимо, що це негативно впливало на масштаби й ефективність роботи. Форми підтримки громадськістю безпритульних дітей були також різні: від епізодичної участі в тих чи інших заходах – до створення постійно діючих органів. Суспільними організаціями допомоги дітям були Український Червоний Хрест, осередки товариства «Друзі дітей» тощо. Разом із державними органами вони проводили такі форми боротьби з безпритульністю: підбір дітей з вулиці, розміщення їх у дитячі установи, патрунування, реевакуація російських дітей, працевлаштування підлітків, проведення тижнів та місячників допомоги дітям, проведення профілактичних заходів (Виноградова-Бондаренко, 2001, с. 11-12).

До кінця 1920-х років були досягнуті певні позитивні результати: в містах різко скоротилася чисельність безпритульних, функціонували дитячі установи різного типу, у яких дитина поза сім'єю могла отримати соціальну допомогу. Однак, незважаючи на зусилля держави, умови життя в дитячих установах, у які потрапляла дитина, були вкрай незадовільними, що не дозволяє зробити висновок про остаточне рішення проблеми.

Початок наступного десятиліття пов'язаний із розширенням масових репресій, що знову різко загостило проблему дитячого сирітства. Суперечливість соціальної політики Радянської держави в цей період полягала в тому, що, з одного боку, воно постійно вирішувало задачу

побудови ефективної системи подолання дитячої безпритульності й бездоглядності, а, з іншого, – саме репресивна політика по відношенню до радянських громадян стала однією з основних причин руйнування сім'ї і нових витків масової дитячої безпритульності.

Відомо, що в першій третині ХХ ст. всесвітньо відомою стала дитяча трудова колонія ім. М. Горького (з 1927 р. комуна ім. Ф. Е. Дзержинського) під керівництвом А. Макаренка. Колонія ім. М. Горького відкрита Полтавським губернським відділом народної освіти 25 серпня 1920 р. на хуторі Триби, що за 6 км від Полтави. У березні 1921 р. закладу присвоєно ім'я Максима Горького. У листопаді 1921 р. колонія була переведена до с. Ковалівка та розташовувалася в колишньому маєтку В. Трепке. Від жовтня 1923 р. перебувала у віданні Наркомосу УСРР та стала «дослідно-показовою» серед закладів такого типу в Україні. Восени 1926 р. колонія була переведена за 8 км від Харкова до селища Куряж, де розташовувалася в будівлях закритого напередодні Курязького Свято-Преображенського монастиря.

Перша Світова та Громадянська війни залишили після себе 7 млн. безпритульних дітей, які часто ставали правопорушниками. Їх відправляли в дитячі будинки для «морально дефективних дітей». Антон Макаренко ж перетворив їх у трудові колонії, де в кожного підлітка був шанс почати нове життя (Хиллиг, 2013, с. 64).

Почавши небувалий педагогічний експеримент, А. Макаренко зумів перетворити потенційних злочинців в організованих, свідомих і активних членів суспільства. Педагог створив методику, в основу якої ліг принцип виховання особистості в колективі, через заперечення тези про незмінність уроджених властивостей дитини (поведінка дітей, на його думку, наслідок їх виховання).

У ході наукового пошуку встановлено, у досвіді Європи, зокрема в Польщі, з метою попередження поширення явища дитячої безпритульності, у період Першої світової війни було організовано Головну Опікунчу Раду. Цей орган був польською благодійною організацією з особливими повноваженнями, яка діяла під час обох світових воїн. До компетенції Ради входило: допомога притулкам, організація пунктів медичної допомоги, надання одягу, взуття, продуктів харчування. У 1926-1934 рр. створення прийомних сімей було єдиним варіантом виходу зі складної ситуації та величезною кількістю безпритульних дітей. Кількість полишених дітей постійно зростала, міські виховні будинки для немовлят були переповнені й не мали змоги розширити свою діяльність. З відома і під контролем Відділу опіки дітей-сиріт, покинутих немовлят передусім скеровували у прийомні сім'ї. При цьому на утримання однієї дитини щоденно виділяли 1,5 злотих (Дильонгова, 2007, с. 61).

Слід зазначити, що значний внесок у подолання дитячої безпритульності було зроблено відомим польським педагогом, лікарем Янушем Корчаком (Генрік Гольдшмідт). Він вважав, що допоможе бідній

дитині сьогодні, а завтра вона знову захворіє, може ще тяжче в силу соціальних умов, злиднів. Потрібно піклуватися про дітей весь час, навчати їх, змінювати світогляд. Це спонукало його в 1909 році вступити до єврейського товариства «Допомога сиротам» і невдовзі очолити «Дім Сиріт», збудований цим товариством.

Я. Корчак не лише любив дітей і вмів з ними спілкуватися, він винайшов принципово нову систему виховання. Діти в сиротинці жили як справжні повноцінні громадяни. Зокрема, в інтернаті, яким керував Я. Корчак, було заснувано товариський суд, де діти самі засуджували один одного за погані вчинки, наприклад, за вкрадений шоколад, чи образу. Підпасти під такий суд могли навіть учителі. Важливою умовою судової системи був гуманізм [Урсу, 2013, с. 147].

Велику увагу Я. Корчак приділяв зокрема трудовому вихованню. Діти допомагали по господарству, у бібліотеці, на кухні. За гарно виконану роботу діти отримували певні заохочення. Також існувала поштова система, система штрафів. В ідеях трудового та колективного виховання Я. Корчак близький до поглядів радянського педагога А. Макаренка.

Досліджуючи роботу А. Макаренка, маловідомим для широкого загалу залишається досвід роботи Охтирського дитячого містечка. Охтирське дитяче містечко було створено в 1921 р. у приміщеннях Свято-Троїцького чоловічого монастиря (м. Охтирка Сумська область). У 1922 році директором містечка було призначено Матвія Довгополюка. М. Довгополюк народився 1893 року в м. Погребище, Вінницької області. Закінчив Ново-Олексіївський сільськогосподарський інститут та агропедагогічний інститут у м. Ленінград. Трудову діяльність розпочав агрономом в Охтирському повіті.

У нестабільно економічних умовах достатньо нелегке завдання мав вирішити директор Охтирського дитячого містечка – М. Довгополюк. Необхідно було не тільки влаштовувати побут дітей, вести господарство, підтримувати в належному стані господарські будівлі, а й налагоджувати навчально-виховний процес. У спадщину вихованцям дитячого містечка від монастиря дісталось велике господарство, яке включало: орну землю, сади, худобу, водяний млин, пасіку, кузню, майстерні, що потребувало необхідного догляду щодня.

З архівних джерел відомо, що М. Довгополюк вважав основою розвитку і становлення дитячого колективу виховання працею. Позитивна роль трудового виховання дітей відзначалася низкою всесвітньо відомих педагогів, зокрема Й. Песталоцці дійшов висновку про необхідність підкорення дитячої праці педагогічним вимогам і висунув принципово нове положення: дитяча праця здійснює позитивний вплив на дитину лише за умови, коли ставить перед собою виховні й моральні завдання. У А. Макаренка був власний досвід щодо органічного поєднання навчання з

продуктивною працею. Обов'язковою умовою докорінного поліпшення роботи з виховання безпритульних дітей педагог передбачав «вжити всіх заходів, щоб дитячі будинки перестали бути споживацькими закладами, а стали закладами трудового радянського соціалістичного виховання, щоб на них не треба було викидати десятки мільйонів карбованців» (Державний архів Харківської області, спр. 1060).

У пріоритетності трудового виховання Охтирське дитяче містечко не було виключенням, завдяки посильній праці вихованців створювалася певна внутрішня культура і благоустрій у містечку. Матвій Довгополук усвідомлював всю необхідність трудового виховання для згуртування колективу й прищеплення своїм учням різноманітних навичок, які стануть дітям у нагоді в самостійному дорослому житті.

У ході наукового пошуку встановлено, що у свою методику трудового виховання М. Довгополук включав щоденну роботу вихованців у містечку. Наприклад, всі вихованці по черзі обов'язково мали чергувати на кухні, у їдальні, пекарні, прибиранні території містечка тощо. На кухні діти слідкували за чистотою, у пекарні допомагали просіювати муку й місити тісто, у їдальні роздавати їжу, у бібліотеці відповідали за видачу і збереження книг, у клубі, спортзалі, класах – слідкували за збереженням наочних матеріалів та інвентарю. Слід зауважити, що ніхто з вихованців не відмовлявся від свого чергування. Ніхто з дітей не соромився мити підлогу, вікна, двері, слідкувати за чистотою приміщень (Державний архів Харківської області, спр. 1017).

**Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.** Таким чином, явище дитячої безпритульності й бездоглядності загрозливої форми набуло в багатьох країнах світу після першої світової війни. Розповсюдженню цього явища сприяв комплекс причин: економічних (безробіття, післявоєнна розруха, голод 1921-1923 рр.), соціальних (соціально-класова політика радянського уряду, масові епідемії), політичних (політичні репресії та депортації населення), психологічних (несприятливі умови для навчання та виховання дітей) та ін. Проведений нами аналіз дає підстави стверджувати, що Радянський Союз найбільше потерпав від такого соціального явища, як дитяча безпритульність. Політика замовчування проблеми давала лише збільшення кількості безпритульних дітей, що у 1920 рр. набула загрозливого характеру.

Лише з 1921 року на території СРСР починає проводитися активна політика по скороченню числа безпритульних дітей, зокрема, масово організовують свою роботу дитячі будинки, колонії-інтернати для неповнолітніх порушників, дитячі містечка тощо. Робота з безпритульними дітьми набуває систематичного характеру. Зокрема, всесвітньо відомим є ім'я А. Макаренка, який створив власну систему перевиховання дітей. У європейському досвіді більше уваги приділялося явищу профілактики дитячої бездоглядності. У Європі та Радянському Союзі найбільший спалах

безпритульних дітей припав на середину 1920 рр., крім дитячих будинків, однією з форм боротьби з безпритульними дітьми стали прийомні сім'ї, де витрати на дитину компенсувала влада. У Російській імперії ситуація з безпритульними дітьми стабілізувалася в 1930 рр. Важливим кроком у подоланні дитячої безпритульності став дозвіл більшовицької партії на діяльність міжнародних громадських благодійних організацій. Закордонні гуманітарні організації допомогли стабілізувати ситуацію з порятунком дітей, особливо безпритульних. Міжнародні благодійні організації стали джерелом коштів, яких бракувало радянській владі для вирішення проблеми.

Перспективним, на нашу думку, можуть бути дослідження пов'язані з оцінкою результативності та ефективності проведених заходів протидії дитячої безпритульності та бездоглядності в досліджуваний період.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Анатольєва, О. (2009). Державно-правовий захист неповнолітніх в УСРР (20-ті роки XX ст.). *Право України*, 4, 170-174 (Anatolieva, O. (2009) State-legal protection of under aged in the Ukrainian SSR (20's of the XX century.) *Law of Ukraine*, 4, 170-174).
2. Березівська, Л. (2007). Прихована реформа шкільної освіти в УРСР: причини, напрями, наслідки (30-ті роки XX ст.). *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*, 36, 52-57 (Berezivska, L. (2007). Hidden reform of school education in the Ukrainian SSR: causes, directions and consequences (30-ies of the XX century). *Bulletin of Zhytomyr State University named after I. Franko*, 36, 52-57).
3. Виноградова-Бондаренко, В. Є. (2001). *Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. XX століття* (автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01). Київ (Vinogradova-Bondarenko, V. E. *Upbringing of homeless children in Ukraine in the 20's of the twentieth century* (PhD thesis). Kyiv.
4. Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей (1920). *Пролетарська освіта (Вінниця)*, 1, 2-4 (Declaration of the People's Commissar of the Ukrainian SSR on the social upbringing of children (1920). *Proletarian Education (Vinnytsia)*, 1, 2-4).
5. *Державний архів Харківської області, ф. Р-845, оп. 3, спр. 1017* (State archive of Kharkiv region, f. P-845, descr. 3, case 1017).
6. *Державний архів Харківської області, ф. Р-845, оп. 3, спр. 1060* (State archive of Kharkiv region, f. P-845, descr. 3, case 1060).
7. Дильонгова, Г. (2007). *Історія Польщі 1795–1990*. Київ: Києво-Могилянська Академія. (Dilongova, H. (2007). *History of Poland 1795–1990*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy).
8. Зінченко, А. Г. (2002) *Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років XX століття* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01). Одеса (Zinchenko, A. H. *Child homelessness in Soviet Ukraine in the 20's – the first half of the 30's of the XX century* (PhD thesis abstract). Odesa.
9. Козлова, О. Г. (2015). Антикризове управління навчальним закладом: аспектний аналіз практичного досвіду А. Макаренка (1920-1928). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 9, 47-56 (Kozlova, O. (2015). Anticrisis management of education institution: aspect analysis of practical experience of A. Makarenko (1920-1928). *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 9, 47-56).
10. Нагорний, М. (1995). *60 років на перехресті надій і тривог. Київський приймальник-розподільник для неповнолітніх у спогадах і документах*. Київ: «А.Л.Д.»

(Nahorny, M. (1995). *60 years at the crossroads of hopes and anxieties. Kiev Reception Center for under aged in memoirs and documents*. Kyiv: "ALD").

11. Урсу, Г. (2013). *Гуманістичний світогляд Януша Корчака («Як любити дітей»)*. Київ: Київські полоністичні студії (Ursu, H. (2013). *Humanistic world view of Janusz Korczak ("How to love children")*. Kiev: Kiev Polonistic Studios).

12. Футер, Д. (1926). *Из истории борьбы с детской преступностью и беспризорностью в России*. Москва (Futer, D. K. (1926). *From the history of the struggle against child crime and homelessness in Russia*. Moscow).

13. Хиллиг, Г. (2013). Макаренко нужно исследовать и сохранить – это наша общая задача. *Постметодика*, 4, 55-64 (Hilligg, H. (2013). *Makarenko needs to be explored and preserved – this is our common task. Post-Methodology*, 4, 55-64).

## РЕЗЮМЕ

**Козлова Елена, Штань Ольга.** Опыт преодоления детской беспризорности в СССР и Европе в 1920-1930 гг.

*В статье рассматривается проблема изучения социально-педагогического явления детской беспризорности в 1920-1930 гг. Выявлены основные группы причин (экономических, социальных, политических, психологических) появления беспризорных детей в Украине, СССР и Европе. Проанализирован отечественный и международный опыт преодоления массового социально-педагогического явления детской беспризорности. Предпринята попытка доказать, что появление специализированных учреждений социального воспитания в исследуемый период, внесла положительные коррективы в преодоление явлений беспризорности и безнадзорности детей.*

**Ключевые слова:** беспризорные дети, безнадзорность, опыт преодоления детской беспризорности, СССР, Европа, 1920-1930 гг.

## SUMMARY

**Kozlova Olena, Shtan Olha.** Experience of avoiding child homelessness in the USSR and Europe in the 1920-1930's.

*The article deals with the issue of the socio-pedagogical phenomenon of child homelessness in the 1920-1930's. The overcoming of child homelessness and neglect during the mentioned period as a threatening social anomaly required urgent measures from state authorities and the public. The main reasons (economic, social, political, psychological) of emergence of child homelessness in Ukraine, in the USSR and Europe are found out. The Ukrainian and foreign experience of avoiding the social-pedagogical phenomenon of child homelessness is analyzed. In order to achieve the aim of the study, such research methods as general science method (analysis, synthesis, analogy, comparison, generalization); specific scientific methods (terminological, historically-comparative) are used. An attempt is made to prove that emergence of specialized institutions of social education in the period under study made positive corrections in overcoming the phenomena of child homelessness and neglect. It is established that the phenomenon of child homelessness has become threatening in many countries of the world after the World War I. The combination of such reasons as economic, social, political, psychological and others, influenced the distribution of this phenomenon. Our investigation gives grounds to assert that the Soviet Union (which included part of the territory of Ukraine) suffered the most of such social phenomenon as child homelessness. An important step in avoiding the phenomenon of child homelessness was permission of the Bolshevik Party for the activities of international public charitable organizations. Foreign humanitarian organizations helped to stabilize the situation with the salvation of children, especially neglected. It is found out, that international charity organizations became the source of finances and that the Soviet*

*authorities lacked in order to solve the investigated problem. The Civil organizations for the help of children were the Ukrainian Red Cross and the branches of Friends of Children Company. Public organizations, together with government agencies, provided the following forms of overcoming child homelessness: taking children away from the street, placement of children in special institutions, patronage, weeks and months of child care. There were preventive measures, which included material assistance to children from suffering families, providing food products, keeping health-improving companies, etc. Perspective, in our opinion, may be research related to the assessment of the effectiveness of the measures taken to overcome child homelessness and neglect in the mentioned period.*

**Key words:** homeless children, neglect, experience of overcoming child homelessness, USSR, Europe, 1920-1930.

УДК 378.091(477)«19/20»

**Ірина Михайличенко**

Сумський державний педагогічний  
університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0002-4394-3127

DOI 10.24139/2312-5993/2018.09/145-156

## **ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

*У представлений публікації висвітлено розвиток вищої педагогічної освіти в Україні на межі ХХ–ХХІ століть. Проведено огляд останніх досліджень з окресленої проблематики. Здійснено ретроспективний аналіз передумов розвитку вищої педагогічної освіти в Україні. Виокремлено глобальні та локальні тенденції розвитку вищої освіти в Україні та світі. Наведено провідні чинники, що впливають на розвиток освіти України на сучасному етапі. Проаналізовано етапи розвитку вищої педагогічної освіти в Україні, зокрема: відновлення, проміжний, становлення, євроінтеграційний.*

**Ключові слова:** педагогічна освіта, вища освіта, глобальні тенденції, чинники розвитку, етапи, глобалізація, академічна мобільність.

**Постановка проблеми.** Сучасний розвиток Української держави продукує низку позитивних перетворень у різних сферах життєдіяльності, що вимагає від громадян не лише нового бачення та особистісного ставлення до цих процесів, а й гнучкості та адаптивності до зазначених якісних змін. Адже розвиток України значною мірою залежить від інноваційного потенціалу суспільства, уміння швидко орієнтуватися в інформаційних потоках, приймати нестандартні рішення, нести відповідальність за їх наслідки. Однією з ключових сфер трансформації кожного громадянина і держави в цілому є сфера освіти. Як зазначає В. Огнев'юк: «Для того, щоб упевнено стати поряд із провідними націями світу й посісти гідне місце у світовому співтоваристві, Україна за допомогою своєї системи освіти має не тільки готувати кваліфікованих фахівців, але й формувати соціально-зрілих, відповідальних, культурних, духовно зрілих громадян країни» (Огнев'юк, 2003).